

A Kiskanizsai szótár ünneplése

A Pécsi Akadémiai Bizottság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és Nagykanizsa Város Tanácsa 1981. október 27-én tudományos ülést rendezett Nagykanizsán a Hevesi Sándor Művelődési Központban, *Markó Imre Lehel* szótárának megjelenése alkalmából. A Dunántúlról és Budapestről összegyűlt szakemberek nemcsak az Akadémiai Kiadó által közzétett színvonalas szótár értékét vitatták meg, hanem a vele kapcsolatos tájnyelvi és regionális köznyelvi kérdések is napirendre kerültek.

Ördög Ferenc mutatta be és méltatta *Markó Imre Lehel* szótárát, amelynek anyagát a szerző 1951 és 1955 között gyűjtötte össze. A Magyar Nyelvőr 1958-ban meghirdetett anyaggyűjtő pályázatának ösztönzésére fogott hozzá a szerkesztéshez és csak jóval később, barátai biztatására vállalta a nyomdai előkészítést. *Imre Samu* akadémikus előadásában a vidéki akadémiai bizottságok, a főiskolai és egyetemi tanszékek tudományszervező tevékenységének jelentőségét hangsúlyozta. Azt, hogy egyre több feladatot vállalnak a nyelvjáráskutatásban, segítik és támogatják a vidéken élő kutatók, köztük az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők munkáját. A Kiskanizsai szótárról elmondta, hogy műfaja átmeneti jellegű és csak tájszavakat tartalmazó regionális tájszótár és az egy-egy nyelvjárás teljes szókincsét tartalmazó regionális szótár között, amelynek *Csűrű Bólint* volt a kezdeményezője. Azért átmeneti jellegű *Markó Imre Lehel* szótára a két fő szótártípus között, mert a Kiskanizsai szótárban a szerző a tájszavakon kívül köznyelvi szavakat is közöl, de nem a teljes mennyiséget, hanem csak azokat, amelyeket jelentésükkel együtt négy évi tartózkodása alatt Kiskanizsán feljegyzett. *Imre Samu* előadásának további részében értékes tanácsokat hallhattak a jelenlevők a szógyűjtésről és a szójegyzékek, szótárak szerkesztésének gyakorlati kérdéseiről.

Felkért hozzászólóként *Szabó Géza* a tájszótár és a nyelvjárási régiók kérdéséről beszélt. Azt fejtegette, hogy nagyon sok tájszó nemcsak egy-egy településen él, hanem jóval nagyobb területen, nyelvjárási régiókban is ismeretes. *Balogh Lajos* a tájnyelvi szókincs átalakulását érzékelte, külön figyelmet szentelt annak, hogy milyen típusú tájszavak élnek tovább a paraszti életmód megváltozásával a regionális köznyelvekben. Végül *Várkonyi Imre* a már befejezés előtt álló Somogy megyei (büssüi) tájszótár lexikográfiai problémáiról beszélt.

Az ünnepi ülés tanulságaként egyértelműen megfogalmazódott az a gondolat, hogy a tájban benne élő néprajzi és nyelvjárási gyűjtők igen nagy szolgálatot tesznek a tudománynak áldozatos adatfeltáró tevékenységükkel. Az önkéntes gyűjtők közül pedig többen kiváló szakemberré válnak – mint *Markó Imre Lehel* is –, akikre egyéb magasabb szintű feladatok megoldásában is számítani lehet.

Balogh Lajos

Helytörténeti források az Országos Vízügyi Levéltárban

A magyarországi levéltárak gyűjtőköriük szempontjából általános és szaklevéltárakra oszthatók. A szaklevéltárak létrehozása az általános levéltárak zsúfoltsága miatt egyre sürgősebb feladat. Főként olyan ágazatoknál fontos, ahol nagy mennyiségű irattári anyag keletkezik, és az állandó megőrzést igénylő dokumentumok – főként térképek és tervek – aránya jelentős. Célszerű szaklevéltárakat szervezni abban az esetben is, ha egy-egy főhatóság felügyelete alá tartozó szervek illetékességi területe nem esik egybe a megyehatárokkal.

Ilyen megfontolásokból került sor a vízügy területén is a szaklevéltár megszervezésére, amely 1977 februárjában, Országos Vízügyi Levéltár (Bp. IV. Dunasor 15.) néven kezdte meg működését, s a kutatóterme naponta az érdeklődők rendelkezésére áll. Az iratanyag terjedelme az alapgyűjtés és az első selejtezés után 1841 folyóméter (14 730 irattartó doboz). A legrégebbi irat 1796-ból való, a legkorábbi térkép 1808-ban készült, és 1822-ben keletkezett a Levéltár legrégebbi terve. A régebbi és újabb iratok között 1948. a vízügyek államosítása jelenti a határt. A gyűjtemény a következő csoportokra osztható:

1. Központi szervek iratai. Ide tartozik az Országos Vízépítési Igazgatóság (1899–1928), az Országos Öntözésügyi Hivatal (1937–1949), Vízérőügyi Hivatal (1942–1948), másrészt a felszabadulás utáni korszakból az Országos Vízgazdálkodási Hivatal (1948–1951), az Országos Vízügyi Főigazgatóság (1953–1968) valamint az Országos Vízügyi Hivatal (1968–1970) iratanyaga., – 2. Területi szervek iratai. Ide soroltuk a folyammérnöki, kultúrmérnöki hivatalok, valamint a nagyobb munkák idején, ideiglenes jelleggel működő kirendeltségek, építésvezetőségek iratait. – 3. Intézetek iratai: a Vízirajzi Intézet (1929–1951) gyűjteménye, valamint a középfokú szakképzés iratai. 4. Társulatok iratai (1846–1948 és 1957–1965) – 5. Egyesületek iratai (1895–1948) – 6. Vállalatok iratai (Legfontosabbak a tervező, kivitelező és beruházó vállalatok gyűjteményei.) – 7. Személyek iratai. (Többek között Lampl Hugó, Medveczky Zsigmond, Töry Kálmán hagyatéka.) – 8. Gyűjtemények. Itt két együttest kell kiemelni: a Levéltár térképtárát és tervtárát.

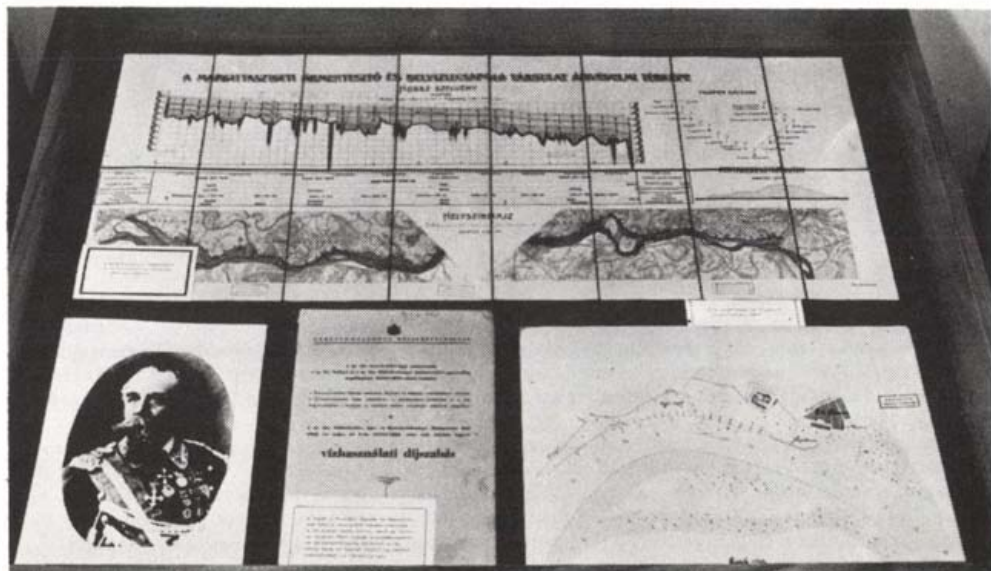
A Levéltár állományában levő iratanyag feldolgozása megtörtént, a kutatáshoz az összefoglaló segédletek, raktári jegyzékek rendelkezésre állnak. A Levéltár alapleltára 1978-ban, fondjegyzéke 1981-ben nyomtatásban megjelent, a tervekhez, térképekhez katalógus készült, a hatósági iratsomagok és egyéb gyűjtemények cédulamutató alapján kutathatók.

Az iratok 1948 előtti része elsősorban a történeti kutatás céljait szolgálja, az 1948 utáni anyag pedig elsősorban a korszerű és gazdaságos műszaki tervezés, valamint a napi igazgatási és hatósági feladatok ellátása érdekében fontos. Helytörténeti szempontból a vízügyi területi szervek, valamint a társulatok irataiban található legtöbb adatot a kutató, de érdemes vizsgálni ilyen szempontból a terv- és térképtárát is.

A területi vízügyi igazgatás legkorábbi szervei a *folyammérnöki hivatalok* voltak, amelyek a kiegészítés utáni években kezdték meg működésüket. Fő feladatuk a vízrajzi szolgálat ellátása, a hajóutak ellenőrzése, és a folyamszabályozási munkák irányítása volt. A Duna szabályozásával és a környező területek ármentesítésével kapcsolatos iratokat a pozsonyi, komáromi, budapesti, bajai, zombori, folyammérnöki hivatalok irataiban találhatjuk. Rendkívül fontosak az egy-egy nagyobb építkezés idején működő kirendeltségek iratai. A Dévény–Gönyű közti Dunaszakasz 1885–1900 között végrehajtott rendezésével kapcsolatban a Felső-Duna Szabályozási Művezetőség iratai érdekesek, a főváros környéki Dunáról a Dunaszabályozási Felügyelőség, és a Soroksári Dunaág Munkálatainak Kirendeltsége fondaiban találunk adatokat. Értékes a Budapesti folyammérnöki hivatal térképgyűjteménye, amely 1893–1895-ből a Kisoroszi–Bezdán közötti folyószakasz mentén valamennyi helységről azonos méretarányú, színes térképet tartalmaz.

A Tisza szabályozására vonatkozó legkorábbi irat a Vízügyi Levéltárban 1845-ből található: *Vásárhelyi Pál* rendezési terve és annak mellékletei. A folyammérnöki hivatalok iratai azonban inkább az általános levéltárakban találhatóak.

Dokumentumok a Duna szabályozásáról (a Levéltár váci kiállításának anyagából)

A kirendeltségek, építésvezetőségek iratai fontosak a víziutak fenntartása szempontjából is. A Tiszán 1892-ben a kritikus folyószakaszok kotrása céljából megszervezték a Tiszai Állami Kotrások Felügyelőségét, az 1920-as évek elején pedig a Dunán és Körösökön is kotrásvezetőség működött. A vízi közlekedéssel kapcsolatban még két iratanyagra szükséges felhívni a figyelmet: az egyik a csatornaépítésekre, a másik pedig a kikötőkre vonatkozik. A meg nem valósult Duna–Tisza–Csatorna tervei 1900–1948 között többféle változatban is előfordulnak a kérdéssel foglalkozó irodák és kirendeltségek irataiban. Már 1878-tól megtalálhatók a tervtári gyűjteményben a Tiszántúl csatornázására vonatkozó elképzelések, amelyek megvalósulása jóval későbbi iratanyagban, az Országos Öntözésügyi Hivatal és a Vízügyi Tervező Vállalat gyűjteményében kísérhető nyomon. A kikötők építésével kapcsolatban a csepeli nemzeti és szabad kikötőről van a legtöbb anyag, ezen kívül az újpesti, ferencvárosi, békési, szolnoki valamint a balatoni kikötőkről találunk dokumentumokat a tervtál és a kikötőfelügyelőségek gyűjteményében.

A vízügyi iratanyagból a helytörténetírás számára a *társulati fondók* a legérdekesebbek. A társulatok feladata a kisebb folyók szabályozása, töltésépítés, az elkészült védművek fenntartása, a belvízlevezetés volt. Az első vízszabályozási társulat 1811-ben alakult a Sárvíznel, majd számuk *Széchenyi* agitációs munkája és a meginduló Tisza-szabályozás nyomán megnőtt. A levéltári iratanyagban a Duna és mellékfolyói mentén legfontosabb a Rába-szabályozó, a Szigetközi, a Csepel-szigeti, a Pest megyei Sárközi, a Dunavölgy Lecsapoló, a Mohács–Margittaszigeti Társulat iratanyaga, a tiszaiak közül pedig az Alsó-Szabolcsi és a Körösök mentén alakult társulatok fondjai.

A társulatok iratai közgyűlési és választmányi jegyzőkönyvekből, számadásokból, alapszabályokból, a gátörök, csatornaörök számára készült szolgálati szabályzatokból, kisajátítási iratokból, tervkéből, ártéri összeírásokból állnak. Az iratanyag jellege a különböző szervezetek munkájának megfelelően változott.

A helytörténeti kutatás számára igen fontosak a *kultúr mérnöki hivatalok iratai* is. E hivatalokat 1886-tól szervezték meg, és feladatuk a kisebb vízfolyások szabályozása, lecsapolási, alagsóvezései, öntözési tervek készítése és véleményezése volt. Alapfeladatukon túlmenően foglalkoztak a malmok ügyével, a községi és városi vízellátással, kompiáratok engedélyezésével. Maguk is terveztek malmokat és vízvezeték-eket.

A Vízügyi Levéltárban a *kultúr mérnöki iratanyag* a történeti gyűjtemény legértékesebb része. A Dunántúl és Észak-Magyarország valamennyi megyéjéről teljes a hivatalok gyűjteménye, és kisebb mennyiségű anyagot találunk a debreceni és hódmezővásárhelyi hivataltól is.

A gyűjteményből elsőként a malmokra vonatkozó iratokat említjük. A Vízügyi Levéltárban kb. 2500 már nem működő malom írásos vagy tervdokumentációja található. Ezek a malmok a kisebb vízfolyások erejét hasznosították. A Dunántúlon a Rábán, Marcalon, Sárvízen, Sión, Kaposon egy sor malom épült, de több patak – így a Gaja, a Koppány, a Váli-víz, a Séd – is szolgáltatott vízenériát. Az északi területen a Tarna, a Laskó, az Eger, a Gyöngyösi-patakon, a Hernádon, a Sajón létesítettek főként malmokat. A helyi sajátosságoknak megfelelően ezeket a gabonaőrlésen kívül fa feldolgozásához is használták. A dunai malmokkal kapcsolatban meg kell említeni a budapesti folyammérnöki hivatal gyűjteményeit, ahol az 1870–1930 közötti időszakból – a tulajdonosok nevének feltüntetésével – rendszeres malomösszeírásokat őrzünk.

A Levéltárban a vizerőhasznosítás korszerűbb formáinak dokumentumait is megtaláljuk. Az 1896-ban épült első hidroelektromos erőmű (Ikervár) dokumentációján kívül a körmenői, a kesznyéteni, a felsődobozsai, a gibárti erőművekről őrzünk dokumentumokat. Szép számmal vannak meg nem valósult tervek, elképzelések is, például a rumi, a nicki, a rajkai, a bökényi tervezett erőművekről.

A kultúr mérnöki hivatalok foglalkoztak patak-szabályozásokkal, kisebb vízrendezésekkel is. A szombathelyi hivatal elkészítette például a Rába felső szakasza, valamint a Kis-Balaton rendezési tervét. A pécsi, a Fekete-víz, a Bükkösi-víz és az Okor medrét rendezte, a komáromi pedig a Conco és az Átalér szabályozására készített terveket. A székesfehérvári hivatal irataiban a Kapos létesítésére, a Sárvíz, és a Sió medrének bővítésére vonatkozó iratok találhatók, a miskolci hivatal irataiban pedig a Szinva, a Bódva és a Hejő-patak szabályozási dokumentációját őrzik.

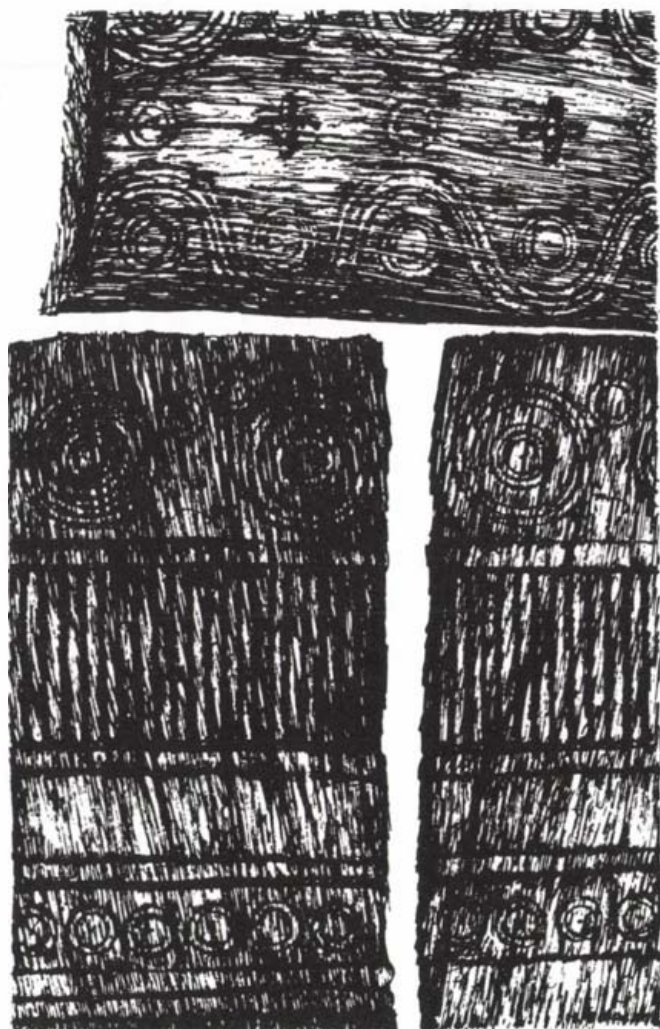
A kultúr mérnöki hivatalok iratai képet adnak a múlt század második felének és a két világháború közötti időszaknak tozadaságairól is. A legtöbb halastavat, úsztatót, kenderáztatót Fejér, Tolna és Veszprém megyében létesítették, elsősorban a nagybirtokon. A századfordulóra lecsapolási munkák is jelentős területeket érintettek, főként a nagybirtokokon. Az 1930-as évekből igen sok a községi lecsapolásra vonatkozó irat, és érdekesek az alagsóvezéssel kapcsolatos adatok is. Magyarországon az első alagsóvezést 1852–1854-ben vették a Vas megyei Szentlőrincen (Szombathelyi járás), később azonban gyakran előfordult más birtokon is.

A kultúr mérnöki hivatalok iratainak egyik fontos része éppen az öntözésekre vonatkozik. A XIX. század második felében elsődlegesen réttöntözéseket terveztek, legtöbbet a székesfehérvári hivatal területén: Fejér, Veszprém, Tolna megyében. A századfordulótól a nagyvárosok környékén egyre több kertet öntöztek. A dokumentumokból jól lemérhető a technikai fejlődés: a kézzel hajtott bolgárkeréktől kezdve az elektromos meghajtású, mozgatható szivattyúig különféle vízkivételi módokkal találkozhatunk. Az ország legrészarább, alföldi területének öntözéséről a Levéltár egyik központi anyagában, az Országos Öntözésügyi Hivatal gyűjteményében találhatunk iratokat. A nagyszabású terv megvalósítása már a felszabadulás utáni korszak feladata volt.

A kultúrtechnológiai hivatalok gyűjteményében iratokat találunk a lakosság és az ipari üzemek vízellátásáról is. A községi kutak vízjogi engedélyeiből a falusi vízellátás fejlődése kísérhető nyomon, és az anyagot a városok vízvezetékjeinek tervei szerencsésen kiegészítik. (Például 1897-ből Szombathely, 1907-ből Nagykánya, 1911-ből Kecskemét, 1917-ből Debrecen, 1930-ból Vác vízellátási terveit találhatjuk meg.)

Mint a felsorolt példákban látszik, az Országos Vízügyi Levéltár iratanyaga a helytörténetírás számára fontos gyűjtemény. A vízszabályozásra vonatkozó iratanyag egy része nem a Vízügyi Levéltárban, hanem a területi levéltárakban található. A társulati iratok, folyammérnöki hivatalok iratai és részben a kultúrtechnológiai hivatalok iratai is még 1977 előtt a megyei levéltárakba kerültek (Összesen 365 fm). Ezért egy-egy téma feldolgozásakor indokoltnak tartjuk a kutatást e levéltárakban is. Külön felhívjuk a figyelmet a területi levéltárak könyvtárait, ahol gazdag irodalom található a vízszabályozó társulatokról is. Különösen a Békés, Hajdú-Bihar és Szolnok megyei Levéltár őriz sok vízszabályozásra vonatkozó iratot. A különböző területek teljes anyagának feltárásához, magasabb szintű kutatásához azonban a közel eső megyei levéltárak mellett célszerű felkeresni a Vízügyi Levéltárt is.

Dóka Klára

Hornyák László rajza